

О, ВӘТӘН ҮЧҮН
ЖАРАНМЫШДЫ

САБИР РҮСТӘМХАНЛЫ

О, АЗӘРБАЙҖАНЫН ПӘРВАНӘСИ ИДИ ...

Инсан бу дүнҗада чох имтаһан верир, чох сынагдан чыхыр. Анчаг инсанын эн бөјүк вә эн чәтин имтаһаны замана вердији имтаһандыр; чүнки бу имтаһанын сону јохдур, тарихин, вахтын һәр дөнәми шәхсијјәтә башга бир јөндән ишыг салыр, һәр дөврүн өз тәрәзиси, өз суаллары вар; бә'зән бу суаллар бир-биринә, дабан-дабана зидд ола да биләр вә шәхсијјәтә мүнәсибәт дә бу зиддијјәтин әкс рәнкләринә бојанар. Јә'ни бөјүк инсанлар, ады, хатирәси, әмәли јашајан инсанлар өмрү баша чатандан сонра да, чанлы кими, тарих мәнкәмәси гаршысындадырлар, енә вә ја галха биләрләр, бу күн ады јасаг едилән, сабаһ гәһрәмана дөнүр, јахуд әксинә бу күн һејкәлләшәнләр, сабаһ сындырылыб ајаг алтына атылар.

Заман шәхсијјәтләрин башында, дирилијинә-өлүлүјүнә бахмадан, чох турп әкир...

Тәбии ки, халгларын јетишдирдији шәхсијјәтләр арасында еләләри да вар ки, вахтын рүзкарлары гаршысында сарсылмаздырлар, онларын боју әбәдијјәт өлчүләри илә өлчүлүр. «Бәнзәрәм бир гочаман даға ки, дәрјадә дурар». Беләләри даһиләрди! Илһамлары өтәри сијасәт һавасына көкләнмәз. Адлары вә мисралары бүтүн әсрләрин гапысында сәнәдсиз-јохламасыз адлајыб кечәр.

Азәрбајҗанын ичтимаи вә мэдәнијјәт тарихиндә јашадығы дөвр кими, һәјаты, ағибәти дә мүрәккәб вә фақиәли олан бөјүк шәхсијјәтләрдән бири дә Нәриман Нәримановдур.

Мүәллим, һәким, насир драматург, сијаси хадим — узун мүддәт «Һүммәт» тәшкилатынын, сонра исә болшевик һәрәкатынын лидерләриндән вә нәһајәт бу әсрин 20-чи илләриндә дүнҗаны сарсыдан јени бир «социалист» дәвләтинин башчыларындан бири. «Шәргин Ленини». «Мәзлум Шәрг мүсәлманларынын рәһбәри» вә с.

Јазычы вә драматург кими Н. Нәриманов даһа чох марифчилик идејаларына бағлы иди, ХХ јүзиллијин әввәлләриндә јазыб-јарадан бир чох көркәмли сәнәткарларымызла бәрабәр халгы келәликдән, наданлыгдан гуртармағын јолуну үмуми ичтимаи-мә'нәви сәвијјәнин јүксәлмәсиндә, мэдәнијјәтин јүксәлмәсиндә көрүрдү.

Сијаси хадим кими о даһа радикал јол тутмушду. Бу дөврдә Бақыда баш верән һадисәләр, ингилаби һәрәкатын кур далғалары ону да ағзына алмышды. Мүсәлман-түрк мәмләкәтиндә башга халгларын сијаси фәаллығы (нә илә нәтичәләнәчәјиндән асылы олмајараг) Нәриманову, өз милләтинин тәәссүбүнү чәкән бир адам кими, нараһат едирди, онлары хүсуси сијаси һәрәкәт, гүввә әтрафында бирләшдирди, азадлыг, һүгүг бәрабәрлији, өз һаггына саһиб олмаг идејаларынын мәшһур, нүфузлу чарчысына чевирди; лакин мүәјјән бир мәрһәләдә горхду, сәһв еләди, там мүстәгиллик јолунун чәтинлији вә ја үмидсизлији, гүввәләр нисбәтинин бизим хејримизә олмамасы, социализм идејаларынын заһири парылтысы вә вә'дләри ону күзәштә кетмәјә, «Азәрбајҗан Республикасынын әбәди сәадәтини» Русија илә бағлылыгда ахтармаға мәчбур етди. Елә илк андан да дүшмән хәјанәткарлығыны дүјуб үмидләриндә алдадылдығыны баша дүшдү вә намуслу бир адам кими, өмрүнүн сон дәгигәләринә гәдәр бу јалана хидмәт едә-едә һәм дә онунла вурушду. Сон дәрәчә нәчиб бир инсан, бөјүк ағыл вә исте'дад саһиби, јурдунун одуна јанан бир пәрванә — заманын сијасәт имтаһанында чашыб галды. Империя өнчә ону Азәрбајҗандан гопарды, сонра мәһв еләди, сонра да адыны јасаглады. Јалныз нечә илләрдән сонра Нәриманов ады үстүндән пәрдә көтүрүлдү. Бизим индики мүнәсибәтимиздән асылы олмајараг о вахт митингләрдә, бирчә саат да чамаатдан ајрылмајан Вәли бир сәһәр јухулу көзләријлә мәнә баха-баха «Нәримановун бу мәсәләләр барәдә мәгаләләрини топламышам, бәлкә тәләсик нәшр едәсиниз, јеринә дүшәр!» — деди Мән «Јазычы» нәшријјатынын баш редактору идим. Н. Нәримановун миниатүр китабы белә ортаја чыхды.

Даһа өнчә 1985-чи илдә мәним «Өмүр китабы» үзәриндә ишләдијими биләндә ермәни-Азәрбајчан мұнағишәләринә даир бә'зи архив сәнәдләринин сурәтини дә о мәнә вермишди. Сәнәдсиз, фактсыз дәлил-сүбутсуз данышмағы севмәзди; буна көрә дә һәмишә дөгиглик тәләб едәрди.

Вәли Мәммәдовун хүсуси иш методу варды; бу сарыдан о бир мәктәб иди, јорулмағ нә олдуғуну билмәзди, ән кәркин, әлдән дүшмүш вахтында да адамлары күләр үзлә гаршыларды, чохла иши әлагәләндириб јанашы көрмәкдә сәриштәси варды, кабинетиндәки кағыз селинин ичиндә һәр бир вәрәгин јерини дөгиг билирди, иши вахтында, јубатмадан көрмәји севәрди, достлары үчүн, она мүрачиәт едәнләр үчүн вахт ајырмаға һәмишә имкан тапырды.

Ушағлығ достларындан бири онун елмдән узағлашмағыны истәмәдијинә вә республика сијаси-маариф евинин мүдири кими кечә-күндүз кағызларын арасында итиб-батмасындан наразы олдуғуна көрә дејирди: «сән дә әл чәкмирсән бу дајыларынын әтәјиндән» (Вәли мүәллимин анасынын миллијәти алман иди вә досту дајы дејәндә Марксы, Енкелси нәзәрдә тутурду, онун партија јолунда фәдакарлығына саташырды). Тәхминән једди-сәккиз ил габағ бир дәфә Вәли мүәллим е'тираф етди: «Дејәсән Камил дүз дејир, кағыз-куғуз артдыгча сону јахынлашыр бу дәвләтин».

Вәли Мәммәдов һаггында мән һәлә ушағкән, Јардым-лыда ешитмишдим. Сонралар Бақыда таныш олмушдуг вә онун зијалы көркәминин, Авропасајағы характеринин архасында гәрибә бир кәнд һәсрәти дүјмушдум.

Һәрдән чидди ишләрин арасында кәндлә, ушағкән кәздији јерләрлә бағлы елә гәрибә шејләр хатырлар вә сорушарды ки, адам тәәччүбләнәрди. Бу хырда деталда Вәли мүәллимин характерини тамамлајан бир көврәклик вар:

Јардымлынын мәркәзиндә, балача дағ чајына енән јамачда Вәли мүәллимин сакит ата очағы мејвә ағачларынын арасындан дүңјаја бојланыр. Орта мәктәбдә охујанда бу евә кәләрдик. Шәклимизи чәкдирмәјә. Јазда чәпәрдән јола доғру ашыб-дашан јасәмәнләрдән түтмуш, пайызда чырағ кими јанан һејваларына кими — бу евдә һәр шеј гәрибә бир доғмалығ сачырды вә мәним көзүмдә бунларын һамысы Вәли Мәммәдовла бағлы иди. Һәмишә килејләнирди ки, рајона кетмәјә вахт тапа билмирәм. Лакин һарда олурса-олсун, бүтүн иш-күчүнү атыб һәр ил мајын 4-дә атасынын вәфат етдији күндә бура кәлмәји өзүнә борч билирди.

Арамызда әввәлдән дә сәмими мұнасибәт вар иди. Амма 1988-чи ил нојабр-декабр митингләриндән сонра даһа да јахынлашдығ. Мән онун бир сыра кејфијәтләрини санки јенидән кәшф етдим. Мејдана топлашанларын мүтәшәккиллији ону севиндирди, башгалары кими халгын гәзәб селиндән гачыб кизләнмирди, ахшамлар тонгалларын башына кәлирди, дүшүндүјү вә инандығы сөзү дејирди, мејдан онун рәһбәрлик етдији рајонда олса да бу сарыдан' нараһатлығыны көрмәдим, тәкчә бир дәфә— мејдана орду кирәчәји хәбәрини ешидәндә онун сарсылдығынын вә көзүндә јаш парладығынын шаһиди олдум; амма чохлагы баша дүшмәди ки, ону сарсыдан ајры шејдир: бу бојда һәрәкатын мәғлубијјәтә апарылмасы она ағыр кәлирди.

Вәли мүәллим идеал дәрәчәдә тәмиз, аза гане, дүңја не'мәтләриндә көзү олмајан, фәдәкар, өзүнү унутмағы бачаран бир адам иди. Әрки чатанлар «сән бу заманынын адамы дејилсән»— дејирдиләр она. Унудурдулар ки, заман бөјүк анлајышдыр, она е'тибарлы јолдаш олмағ истәјәнләр көрәк руһларыны горумағы, дүшдүкләри мүһитдән асылы олмадан әсл инсан кејфијәтләри илә нүмунә олмағы да бачарсынлар.

Вәли мүәллим һансы күрсүдә отурмасындан асылы олмајарағ Азәрбајчанын пәрванәсијди, Америкадан үзү бәри һарда бир азәрбајчанлы варса онун ишығына дүшүб кедәрди. Милли руһун дирчәлиши, милли бирлик, Азәрбајчанын там мүстәгиллији вә азадлығы онун ән бөјүк арзусу иди.

Иртичанын гаты вахтында Новруз бајрамынын кечирилмәсиндә хүсусилә ролу олмушду; халгын адәт-ән'әнәсинә, ана дилинә мұнасибәтдә сон дәрәчә һәссас иди вә бу ишләрә дәвләт сәвијјәсиндән гајғы көстәрилмәсинә чалышырды. Вахтилә Азәрбајчан дилинин дәвләт дејли кими конститусијаја дахил едилмәси уғрунда нечә бөјүк тәшкилатчылығ иши апармасынын шаһиди олмушам.

Вәли Мәммәдов чох севдији Азәрбајчанын шәһиди олду. Һәјатда јохдур. Лакин мәнә һәмишә елә кәлир ки, о бир парча ишығ кими Бақынын күчәләриндә вә Јардым-лыда дәрдли анасынын башынын үстүндәдир.